

Олена А. Овечкіна*

СТРУКТУРИЗАЦІЯ ПІДХОДІВ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ СКЛАДНИХ СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ (ДИСКУСІЙНИЙ АСПЕКТ)

У статті розглянуто питання структуризації підходів до дослідження складних соціальних систем, перед усім соціально-економічних. Визначено ідентифікаційні ознаки належності найпоширеніших підходів і методів до міждисциплінарних чи трансдисциплінарних напрямів досліджень. Процесний, фрактальний, структурний методи охарактеризовано як методи-прийоми, що відповідають рівню міждисциплінарних досліджень. Доведено, що сукупність системного, синергетичного, діалектичного, еволюційно-генетичного підходів формує методологічну основу трансдисциплінарних досліджень. На рівні інтегрованої трансдисциплінарної методології кожен з означених підходів характеризується як підхід-метод. Впорядкована структура дослідницьких підходів і методів, що є спрямованою на поглиблене вивчення нелінійних, рухливих економічних систем, підтримує співвідношення між складністю дослідницьких задач і методологічними потенціалами певних підходів-приймів і підходів-методів.

Ключові слова: монодисциплінарність, міждисциплінарність, трансдисциплінарність, методи-прийоми, підходи-методи, «мова» досліджень, методологічний потенціал, інтегрована система знань.

Лит. 24.

DOI

Елена А. Овечкина

СТРУКТУРИЗАЦИЯ ПОДХОДОВ К ИССЛЕДОВАНИЮ СЛОЖНЫХ СОЦИАЛЬНЫХ СИСТЕМ (ДИСКУССИОННЫЙ АСПЕКТ)

В статье рассмотрены вопросы структуризации подходов к исследованию сложных социальных систем, прежде всего социально-экономических. Определены идентификационные признаки принадлежности наиболее распространенные подходов и методов к междисциплинарным или трансдисциплинарным направленным исследований. Процессный, фрактальный, структурный методы охарактеризованы как методы-приемы, соответствующие уровню междисциплинарных исследований. Доказано, что совокупность системного, синергетического, диалектического, эволюционно-генетического подходов формирует методологическую основу трансдисциплинарных исследований. На уровне интегрированной трансдисциплинарных методологии каждый из указанных подходов характеризуется как подход-метод. Упорядоченная структура исследовательских подходов и методов, является направленной на углубленное изучение нелинейных, подвижных экономических систем, поддерживает соотношение между сложностью исследовательских задач и методологическими потенциалами определенных подходов-приемов и подходов-методов.

Ключевые слова: монодисциплинарность, междисциплинарность, трансдисциплинарность, методы-приемы, подходы-методы, «язык» исследований, методологический потенциал, интегрированная система знаний.

Olena A. Ovechkina

STRUCTURING APPROACHES TO THE STUDY OF COMPLEX SOCIAL SYSTEMS (DISCUSSION ASPECT)

The article deals with the question of structuring approaches to the study of complex social systems, especially socio-economic ones. Identification signs of belonging of the most common

¹ V. Dahl East Ukrainian National University, Ukraine.

approaches and methods to interdisciplinary or transdisciplinary fields of research are identified. Process, fractal, structural methods are characterized as methods-techniques that correspond to the level of interdisciplinary research. It is proved that the set of systemic, synergistic, dialectical, evolutionary-genetic approaches forms the methodological basis of transdisciplinary research. At the level of integrated transdisciplinary methodology, each of these approaches is characterized as a method approach. The orderly structure of research approaches and methods, aimed at advanced study of non-linear, mobile economic systems, maintains the relationship between the complexity of research tasks and the methodological potentials of certain approaches-methods and approaches-methods.

Keywords: monodisciplinarity, interdisciplinarity, transdisciplinarity, methods-techniques, approaches-methods, research language, methodological potential, integrated knowledge system.

Peer-reviewed, approved and placed: 01.11.2019.

Постановка проблеми. Наукова література постійно поповнюється працями, в яких розв'язання проблем створення, функціонування й розвитку складних соціальних, у тому числі соціально-економічних систем, виконується з позицій різних дослідницьких підходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники багато уваги приділяють питанням універсальності застосування системного, синергетичного, триалектичного тощо підходів, апелюючи до їх міждисциплінарності, трансдисциплінарності, полідисциплінарності. Вчені відмічають надвичайну актуальність вдосконалення означених та виявлення нових підходів, які забезпечуть методологічний «прорив» у всіх галузях знань, особливо у соціально-гуманітарних науках [1], які, на відміну від природознавчих дисциплін, не спромоглилися розпочати усунення так званої «мовної несумісності» при розробці міждисциплінарних, трансдисциплінарних, полідисциплінарних, кроссдисциплінарних тощо підходів. Схожу думку висловлюють Т.Е. Степанова, Н.В. Манохіна, які вважають, що мовна несумісність є одним із проявів методологічної кризи, властивій соціальним наукам. Іншими дослідниками стверджувалося, що методологічна криза в сучасних науках про людину, зокрема у економічній науці, має не стільки лінгвістичну, скільки методологічну основу.

З цього приводу слід сказати, що популярні наразі міждисциплінарні і трансдисциплінарні дослідження можуть сприяти розробці специфічної методології, що відповідатиме рівню інтеграції розрізнених сфер знання в нову цілісну систему [2]. На необхідність термінологічних вдосконалень, обумовлених інтегративними тенденціями сучасного знання, вказують фахівці з питань інституційної економіки, вважаючи, що ця наука знаходиться на перетинанні історико-генетичних, економічних, соціологічних напрямів досліджень [3]. Практично всі дослідники погоджуються з тим, що складна категоріально-термінологічна робота має супроводжуватися впорядкуванням існуючих підходів і методів до дослідження всіх типів систем, перед усім, соціально-економічних.

Метою дослідження є ідентифікація сукупності дослідницьких підходів як міждисциплінарних і трансдисциплінарних в ході вирішення питань самоорганізації й відтворення соціально-економічних систем, що передбачає вирішення таких задач:

- виявлення спільних рис і розбіжностей актуальних міждисциплінарних і трансдисциплінарних (наддисциплінарних, полідисциплінарних тощо) досліджень;

- формулювання критеріїв (ознак) структуризації існуючих і нових підходів і методів.

Основні результати дослідження. Визначенню сутності і значущості міждисциплінарних досліджень присвячена значна кількість робіт українських та зарубіжних вчених. Як відмічають російські дослідники Л.П. Киященко, В.І. Моїсєєв, досягнення високого рівня методологічних розробок на міждисциплінарній основі є знаковою рисою сучасної науки. «Міждисциплінарність — це перенесення знання з однієї дисциплінарної області в іншу при збереженні дисциплінарних поділів. Іншими словами, міждисциплінарність методологічно додатково збагачує те, що визначено всередині дисциплінарних поділів. Ситуація трансдисциплінарності ... передбачає порушення жорсткості дисциплінарних поділів наукового знання, вони стають "прохідними", що сприяє появі різного роду систем "поверх" дисциплінарного поділу, "між-системних утворень», "екстра-систем» і т.д. » [4, с. 23]. Інші вчені додають, що міждисциплінарність передбачає кооперацію різних областей знання, використання ними загальних понять. Трансдисциплінарність передбачає більш високий рівень методологічної кооперації, адже властива дослідженням, «які йдуть «через», «крізь» кордони багатьох наукових дисциплін і виходять за їх межі на більш високий рівень, що стоїть над конкретними дисциплінами. Отже, трансдисциплінарні дослідження характеризуються переносом схем з однієї дисциплінарної області в іншу [5; 6; 7; 8], що стає важливим кроком формування холістичного бачення предмета вивчення. Необхідність переходу від монодисциплінарних до міждисциплінарних і трансдисциплінарних досліджень обґрунтовувалась у працях вчених багатьох галузей знань. Комплекс галузей економічних знань, відмічали Т.Е. Степанова, Н.В. Манохіна, характеризується обмеженістю застосовуваних підходів та інструментарію, що носять в основному традиційний дисциплінарний характер. Разом з тим, пишуть дослідниці, деякі підходи можна віднести не лише до міждисциплінарних, але й до трансдисциплінарних, які забезпечуватимуть методологічні інновації в економічній науці [2].

З приводу сказаного слід відзначити, що у науковій літературі часто зустрічається висловлення про віднесення якогось методу до міждисциплінарного, мультидисциплінарного або трансдисциплінарного підходу. Для «коректного» розподілу дослідницьких методів і підходів необхідно брати до уваги їх відповідність певним ідентифікаційним ознакам монодисциплінарності, міждисциплінарності чи трансдисциплінарності.

Міждисциплінарні дослідження сприймають методи інших дисциплін як методи-прийоми, оскільки «чужі» методи: — дозволяють використовувати методологію однієї монодисципліни або її розділів (математики, управління проектами і т.д.) для вирішення проблем іншої монодисципліни (наприклад, економічної теорії); — демонструють можливість використання методів інших монодисциплін для поглибленого вивчення подібних предметних областей певного досліджуваного об'єкта (наприклад, підсистем економічної системи).

«Провідна» дисципліна (в наведеному прикладі — економічна теорія) формує проблематику і цілі міждисциплінарного дослідження, з її позицій проводиться остаточна трактування результатів міждисциплінарного

дослідження. «Ведені» дисципліни надають для цього дослідження лише свій методологічний апарат. Роль «мови міждисциплінарності» відіграє мова «провідної» наукової дисципліни, яка визначає предмет конкретного міждисциплінарного дослідження, що не викликає потребу в спеціальних погоджувальних діях.

З приводу сказаного слід зазначити, що процесний підхід у його різновидах (процесно-структурний, процесно-системний, процесно-функціональний) і композиціях з іншими підходами (матричний) виступає важливим методом-прийомом міждисциплінарних досліджень. У межах міждисциплінарних досліджень економічних відносин суспільства використання процесного підходу забезпечує: а) плідне вирішення конкретних практичних задач господарської діяльності певних економічних суб'єктів: прийняття управлінських рішень щодо забезпечення якості продукції, послуг; підтримання конкурентоспроможності, стійкості організації (підприємства), побудови їх якісного менеджменту, системи мотивації [9; 10; 11]; б) поглиблене вивчення й розв'язання теоретичних питань щодо: моделювання окремих процесів руху системи економічних відносин суб'єктів на різних рівнях їх організації; розробки методичного апарату оцінки впливу різноспрямованих факторів середовища на прийняття раціональних господарських рішень тощо. Значні дослідницькі результати, які отримуються завдяки використанню процесного підходу, свідчать про високий методологічний потенціал міждисциплінарного рівня.

Наразі завищені дослідницькі можливості приписуються таким методам-прийомам, як проектний підхід, фрактальний, мультифрактальний тощо, які входять до арсеналу міждисциплінарних методів, та у «чужих» дисциплінах дозволяють надати нові рішення перед усім конкретно-практичних задач, а не проблем сутнісного рівня. Так, проектний підхід вже представляється як методологічний принцип регулювання господарських відносин на рівні підприємств з метою підвищення ефективності їх виробничо-комерційної діяльності [12], проектний методиці прийняття управлінських рішень щодо раціоналізації й оптимізації зв'язків нано- й мікрорівнів економічної системи штучно надається статус методологічних досліджень.

Подібна ситуація спостерігається з фрактальним методом дослідження економічних і соціальних процесів (що стосується, зазвичай, математичної оцінки й проектування станів фондового, валютного ринків, змін цін на ринку нафти, ретроспективної та перспективної динаміки народонаселення тощо) [13; 14, с. 4], коли фрактальна й мультифрактальна динаміка використовується як нова методологія побудови математичних моделей конкретних економічних процесів, й стверджується, що фрактали, дозволяючи виявити властивість самоподібності різних систем, «є цілком підходящим засобом для моделювання інших...соціальних, економічних і природних об'єктів» [14, с. 7].

Надалі «фракталізація» зводиться до методологічного принципу економічних досліджень, застосування якого дозволяє сформулювати нові поняття, що мають зробити «категоріальну» революцію в економічній теорії. Так, на основі фрактального аналізу економічної системи суспільства деякими

авторами доволі часто вводяться необґрунтовані нові терміни (наприклад, природне господарство, людське господарство з головною потребою суб'єктів у «виживанні», натуральна економіка, тощо) [15, с.107], що сприяє: по-перше, появі «лінгвістичного конфлікту» в межах монодисциплінарних досліджень; по-друге, знеціненню знанієвої основи міждисциплінарних досліджень тощо.

Одним з останніх методологічних «нововведень», якому приписується трансдисциплінарний рівень досліджень (вищий за міждисциплінарний), став нейропідхід [2]. Згідно нейропідходу, на основі фракталізації складових генотипів (менталітету, психологічних рис, й навіть особливостей організації нейронної мережі мозку тощо) певних соціумів робляться висновки щодо:

а) толерантності, конформізму націй, фрактальності окремих індивідів (можливості чи неможливості легко піддаватися впливу);

б) наявності або відсутності переваг (ментальних, релігійних, психологічних) у певних націй і народів щодо розвитку на ринкових засадах [16, с. 33-35]. Нарешті, відновлюється соціетальний підхід, за яким на якість економічного буття людей впливають їхні цінності, ідеали, стереотипи, національна ідеологія тощо [17, с. 27], й стверджується, що господарська поведінка людини визначається перед усім «впливом організаційної культури, ... ідеологією, суб'єктивною обґрунтованістю дій, обізнаністю, навичками, традиціями господарювання, інституціональними змінами» [18, с. 167].

За соціетальним підходом доводиться, що взаємообумовленість розвитку людини, суспільства і економіки полягає в холистичних (цілісних) зв'язках індивідуального та соціального, соціального і духовного, становленні нового суб'єкта розвитку (завдяки переходу від індивідуалізму до холізму й надалі до холистичного персоналізму). Стверджується, що у людині як суб'єкті розвитку уособлюється «творчоперетворювальна енергія як рушійна сила господарського розвитку, і у комплексі потреб такої людини починає домінувати потреба-здатність до творчості, що повністю відповідає вимогам (тенденціям) глобальної економічної системи [18, с. 167-168], і є дуже прогресивною тенденцією.

Порівнюючи висловлення прихильників фрактального й соціетального підходів, слід відмітити, що їх висновки щодо потреб і перспектив людства, не є концептуально обґрунтованими. Якщо вважати, що під поняттям «концепція» розуміється результат інтеграції певного масиву знань для пояснення закономірностей руху, розвитку якогось об'єкта [19], то виявлена потреба-здатність до творчості й поява «суб'єкта розвитку» у авторів соціетального підходу є концептуально недоведеною, так само, як і твердження прихильників фрактального підходу про первинність потреби до «виживання» виключно у всіх економічних суб'єктів.

Розглянуті фрактальний, мультифрактальний, проектний підходи, нейропідхід, і, навіть, соціетальний, що застосовуються у економічних дослідженнях, по-перше: поглиблюють наукові результати, отримані на монодисциплінарній основі, причому, торкаючись певних конкретних проблем; по-друге, на міждисциплінарній основі застосування цих підходів не є однозначно плідним через відсутність інтегрованості у проблематику «провідної» дисципліни, проникаючи у яку ці підходи можуть бути ідентифіковані як методи-прийоми.

Щодо трансдисциплінарних (полідисциплінарних, мультидисциплінарних) підходів слід зазначити, що в їх рамках з'явилася можливість здійснювати дослідження одного і того ж складного об'єкта методологією різних моно- і міждисциплінарних підходів. Вчені визначають трансдисциплінарні дослідження такими, що проводяться в рамках декількох дисциплін, переслідують декілька самостійних цілей, але об'єднані цілісним цільовим контекстом (єдиною інтегральною метою) [20]. Роль «трансдисциплінарної мови» відіграє мова тієї наукової дисципліни, за допомогою якої формуються і озвучуються результати конкретного трансдисциплінарного дослідження.

Успішність трансдисциплінарних підходів гарантується: по-перше, консенсусом думок вчених, які представляють різні дисципліни; по-друге, «трансдисциплінарна мова» і результати дослідження, розробляються і приймаються на інтерсуб'єктивній основі (більшістю дослідників). На трансдисциплінарному рівні підхід, який застосовується при вирішенні якоїсь проблеми, виступає як підхід-метод [21].

До ідентифікаційних ознак трансдисциплінарного підходу слід віднести:

- по-перше, природність виникнення «нових парадигм» (без штучного гальмування чи прискорення);

- по-друге, об'єднаність певних теорій, методів у «нових наукових підходах» завдяки:

- а) наявності єдиної інтегральної мети проведення досліджень;

- б) створення цілісного контексту отриманих результатів;

- в) побудові рухливої ієрархічної структури методів-підходів і методів-прийомів.

- по-третє, універсальність мови трансдисциплінарної методології, що лише створюється, і має продемонструвати більш глибокий семантичний потенціал ніж мова міждисциплінарних і монодисциплінарних досліджень [20];

- по-четверте, наявність єдиного смислового контексту досліджень, що вже виключає необхідність досягнення консенсусу і компромісів між вченими — представниками різних наукових дисциплін в оцінці результатів трансдисциплінарного дослідження.

Застосовуючи трансдисциплінарні ідентифікаційні ознаки до класифікації дослідницьких підходів і методів, слід відзначити, що до трансдисциплінарних підходів можна віднести теорії, об'єднання методологічних принципів яких забезпечує цілісність контексту досліджень й сприяє поступовому створенню теорії «складності» (complexity theory).

Теорія складності, на думку деяких вчених, узагальнює цілу сукупність нових міждисциплінарних і трансдисциплінарних підходів, фокусується на процесах самоорганізації і саморозвитку систем, які є динамічними, емерджентними, фактальними, нелінійними [5].

В теорії складності на єдиній парадигмальній основі починають поєднуватися підходи-методи, які вирішують загальні питання організації, функціонування й розвитку складних систем. До таких підходів-методів відносяться:

- теорія самоорганізації й саморозвитку (діалектико-тринітарний підхід, або триалектичний підхід), дослідницьку «неперевершеність» інструментарію

і виключно високий методологічний потенціал яких досліджено у багатьох працях вітчизняних і зарубіжних вчених [22; 23];

- теорія самоструктуризації й самовідтворення (системний підхід та теорія аутопойєзиса, за якою досліджується процес відтворення (самопо-родження) системою своїх компонентів з метою збереження самототожності. З цього приводу слід підкреслити, що процесний підхід, що використовується в межах системного підходу, може нести різне теоретичне навантаження: методологічне, якщо застосовується на понятійно-термінологічному рівні досліджень, та конкретно-прикладне, коли з термінологічного рівня дослідження «опускаються» на рівень множини дефініцій, кожна з яких описує домінуючу на певний час рису системного об'єкту, що змінюється);

- еволюційно-генетичний підхід, або, за висловленням Степанової Т.Е. і Манохіної Н.В., теорія економічної генетики, яка «вивчає властивості спадковості і мінливості різних економічних систем, відносин і взаємозв'язків, форм господарства, що виникають між суб'єктами і відбиваються в матеріальних і ідеальних носіях цих відносин...» [2]. Теорія економічної генетики, звертаючи увагу на еволюційні (у тому числі інституціональні) механізми самовідтворення й самозбереження систем, входить у площину дослідницьких інтересів теорії інституціональної економіки [24], отже, збагачення парадигмальних основ економічної науки (перед усім, економічної теорії), забезпечується спільними науковими зусиллями представників різних напрямів досліджень.

Конкретні питання самовідтворення нелінійних систем, що також розглядаються у теорії складності, вирішуються за допомогою методів-прийомів, у якості яких залишаються: теорія хаосу, яка визнає, що співвідношення ендегенних і екзогенних умов в просторі і часі змінюється хаотично; теорія фрактальності (подібності окремих елементів і підсистем на різних рівнях єдиної цілісної системи) і теорія турбулентності, за якою моделюються траєкторії руху національної економіки та її суб'єктів у хаотичному «вихровому потоці» різноманітних змін [5].

Впорядкована структура дослідницьких підходів є спрямованою на поглиблене вивчення складних економічних систем й розробку відповідної теорії «складності» й підтримує співвідношення між складністю дослідницьких задач і методологічними можливостями певних підходів-прийомів і підходів-методів згідно до вимог створення нової (оновлення існуючої) системи понять економічної науки на сучасному етапі її розвитку.

Висновки. Підсумовуючи викладений матеріал, слід відзначити, що з метою забезпечення цілісності отриманого знання при застосуванні моно-, між-, та трансдисциплінарних досліджень, й надалі поступового створення інтегральної за своєю суттю теорії складних систем, сукупність діючих і нових підходів до їх вивчення, необхідно: по-перше, класифікувати за ознаками рівнів дисциплінарності досліджень, визначивши підходи-прийоми і підходи-методи; по-друге, враховувати відповідність їх методологічних потенціалів рівню складності поставлених дослідницьких задач. Наведена за визначеними ознаками (критеріями) структуризація дослідницьких підходів (методів) ніяким чином не применшує значущість кожного з них, а, навпаки,

підкреслює можливість досягнення нового рівня економічних знань як інтеграційного ефекту (результату) їх доцільного впорядкування.

1. Липкин А.И. О дисциплинарном, полидисциплинарном, междисциплинарном и наддисциплинарном подходах в естественных и социогуманитарных науках [Электронный ресурс]/ А.И. Липкин// "Стены и мосты": междисциплинарные подходы в исторических исследованиях. М., 2012. Режим доступа: https://mipt.ru/education/chair/philosophy/publications/works/lipkin/philsci/a_5rme4x.php.
2. Степанова Т.Е., Манохина Н.В. Методологические инновации в экономической науке // Креативная экономика. 2016. Т. 10. № 3. С. 321-340.
3. Иншаков О.В., Фролов Д.П. Лингвистика институциональной экономики [Текст]: [монография] / О. В. Иншаков, Д. П. Фролов. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2010. 280 с.
4. Кияшенко Л.П., Моисеев В.И. Философия трансдисциплинарности/ Л.П. Кияшенко, В.И. Моисеев. М.: ИФРАН, 2009. 205 с.
5. Лысак И.В. Междисциплинарность и трансдисциплинарность как подходы к исследованию человека / И.В. Лысак // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. 2014. № 6. Ч. II. С. 134-137.
6. Князева Е.Н. Трансдисциплинарные стратегии исследований/ Е.Н. Князева//Вестник ТГПУ. 2011. № 10 (112). С. 193-203.
7. Манохина Н.В. Трансдисциплинарные подходы в современной науке [Электронный ресурс] / Н.В. Манохина. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/transdistsiplinarye-podhody-v-sovremennoy-nauke/viewer>
8. Кушнір О. Теоретичні аспекти дослідження природи та сутності трансдисциплінарності в сучасній філософії науки / О. Кушнір // Релігія та Соціум. 2017. № 3-4 (27-28). С. 159-165.
9. Харченко В.А. Підходи до управління сучасним підприємством [Електронний ресурс]/ В.А. Харченко – Режим доступа: www.pdfactory.com.
10. Запара Л. А. Основні підходи до управління: еволюція і перспективи/ Л. А. Запара// Агросвіт. 2015. № 20. С. 16-22.
11. Григорська Н.М. Системно-процесне управління економічною стійкістю підприємств машинобудування. Автореферат дис. ... к.е.н. Київ, 2014. 20 с.
12. Бушуев С.Д., Бушуев Д.А., Ярошенко Р.Ф. Управление проектами в условиях «поведінкової економіки»/С.Д. Бушуев, Д.А. Бушуев, Р.Ф. Ярошенко// Управление развитием сложных систем. 2018. № 33. С. 26-30.
13. Леушкин А. Фракталы в экономике [Электронный ресурс] / А. Леушкин. Режим доступа: <https://m-rush.ru/theory/item/173-fraktaly-v-ekonomike.html>.
14. Цветков И.В. Моделирование социально-экономических процессов на основе мультифрактальной динамики. Автореферат дис...д.т.н. Тверь 2011. 33 с.
15. Жуликов П.П., Жуликова О.В. Фрактальные формы экономического развития/ П.П. Жуликов П.П., О.В. Жуликова // Экономика образования. 2015. №1. С. 107- 112.
16. Солодов А.К. Системная нейроэкономика: опыт построения модели национальной экономической системы и обеспечивающей её подсистемы финансового менеджмента (модель социального рынка): монография // А.К. Солодов А.К. М.: Издание Александра К. Солодова, 2015. 164 с.
17. Рудакевич О. Матриця національної політичної культури: соціетальний підхід/ О.Рудакевич//Політичний менеджмент. 2011. № 5. С. 25-34.
18. Савицька Н.Л. До питання методології дослідження людини як суб'єкта сучасного господарського розвитку // Проблеми економіки. 2012. №3. С.165-170.
19. Концепція [Электронный ресурс]/. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=3256.
20. Щигло Л.В. Еволюційні процеси в системі мови крізь призму сучасної науки//Науковий вісник ДДПУ ім. І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. 2016. №6. С. 208-211.
21. История возникновения, современное сосотояние и место трансдисциплинарности в структуре научных подходов [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://studme.org/252883/filosofiya/istoriya_vozniknoveniya_sovremennoe_sostoyanie_mesto_transdistsiplarnosti_strukture_nauchnyh_podhodov#204

22. Лисичкина Н.В., Голоктионова Ю.Г. Синергетика как способ решения проблемы прогнозирования динамики развития сложных социально-экономических систем/Н.В. Лисичкина, Ю.Г. Голоктионова // *Фундаментальные исследования*. 2015. № 7-2. С. 413-417.

23. Бакурова А.В. Моделювання процесів самоорганізації в соціально-економічних системах [Електронний ресурс]. Автореферат дис. ... д.е.н. Спеціальність 08.00.11 — математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці. Запоріжжя 2010. Режим доступу: <http://5fan.ru/wievjob.php?id=64310>

24. Homo institutus — Человек институциональный: коллективная монография /под ред. проф. О. В. Иншакова. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2005. 854 с.

1. Lipkin A.I. O distsiplinarnom, poldistsiplinarnom, mezhdistsiplinarnom i naddistsiplinarnom podkhodakh v yestestvennykh i sotsiugumanitarnykh naukakh [Elektronnyy resurs]/ A.I. Lipkin/"Steny i mosty": mezhdistsiplinarnyye podkhody v istoricheskikh issledovaniyakh. M., 2012. Rezhim dostupa: https://mipt.ru/education/chair/philosophy/publications/works/lipkin/philsci/a_5rme4x.php.

2. Stepanova T.Ye., Manokhina N.V. Metodologicheskiye innovatsii v ekonomicheskoy nauke // *Kreativnaya ekonomika*. 2016. T. 10. № 3. S. 321-340.

3. Inshakov O.V., Frolov D.P. Lingvistika institutsional'noy ekonomiki [Tekst]: [monografiya] / O. V. Inshakov, D. P. Frolov. Volgograd: Izd-vo VolGU, 2010. 280 s.

4. Kiyashchenko L.P., Moiseyev V.I. Filosofiya transdistsiplinarnosti / L.P. Kiyashchenko, V.I. Moiseyev. — M.: IFRAN, 2009. 205 s.

5. Lysak I.V. Mezhdistsiplinarnost' i transdistsiplinarnost' kak podkhody k issledovaniyu cheloveka / I.V. Lysak // *Istoricheskiye, filosofskiyе, politicheskіye i yuridicheskіye nauki, kul'turologiya i iskusstvovedeniye. Voprosy teorii i praktiki*. 2014. № 6. CH. II. C. 134-137.

6. Knyazeva Ye.N. Transdistsiplinarnyye strategii issledovaniy / Ye.N. Knyazeva // *Vestnik TGPU*. 2011. № 10 (112). S. 193-203.

7. Manokhina N.V. Transdistsiplinarnyye podkhody v sovremennoy nauke [Elektronnyy resurs]/ N.V. Manokhina. Rezhim dostupa: <https://cyberleninka.ru/article/n/transdistsiplinarnyye-podhody-v-sovremennoy-nauke/viewer>

8. Kushnir O. Teoretichni aspekti doslidzhennya prirodi ta sutnosti transdistsiplinarnosti v suchasniy filozofii nauki/O. Kushnir/Religiya ta Sotsium. 2017. № 3-4 (27-28). S.159-165

9. Kharchenko V.A. Pndkhodi do upravlnnnya suchasnim pndprikmstvom [Yelettronnyy resurs]/ V.A. Kharchenko — Rezhim dostupa: www.pdfactory.com.

10. Zapara L. A. Osnovni pndkhodi do upravlnnnya: yevolyutsiya n perspektivi/ L. A. Zapara// *Agrosvnt*. 2015. № 20. S. 16-22.

11. Grigor'ska N.M. Sistemno-protseesne upravlnnnya yekonomichnoyu stnyknytyu pndprikmstv mashinobuduvannya. Avtoreferat dis. ... k.ye.n. Kiy, 2014. 20 s.

12. Bushuk V.S.D., Bushuyev D.A., Yaroshenko R.F. Upravlnnnya proyektami v umovakh «povednnykov yekonomiki»/S.D. Bushuk, D.A. Bushuk, R.F. Yaroshenko// *Upravlnnnya rozvitkom skladnikh sistem*. 2018. № 33. S. 26-30.

13. Leushkin A. Fraktaly v ekonomike [Elektronnyy resurs]/A. Leushkin. Rezhim dostupa: <https://m-rush.ru/theory/item/173-fraktaly-v-ekonomike.html>.

14. Tsvetkov I.V. Modelirovaniye sotsial'no-ekonomicheskikh protsessov na osnove mul'tifraktal'noy dinamiki. Avtoreferat dis...d.t.n. Tver' 2011. 33 s.

15. Zhulikov P.P., Zhulikova O.V. Fraktal'nyye formy ekonomicheskogo razvitiya/ P.P. Zhulikov P.P., O.V. Zhulikova//*Ekonomika obrazovaniya*. 2015. №1. S. 107- 112.

16. Solodov A.K. Sistemnaya neyroekonomika: opyt postroyeniya modeli natsional'noy ekonomicheskoy sistemy i obespechivayushchey yeyo podsystemy finansovogo menedzhmenta (model' sotsial'nogo rynka): monografiya//A.K. Solodov A.K. M.: Izdaniye Aleksandra K. Solodova, 2015. 164 s.

17. Rudakevich O. Matritsy natsional'noy politicheskoy kul'turi: sotsial'niy pndkhod/ O.Rudakevich//*Politicheskyy menedzhment*. 2011. № 5. S. 25-34.

18. Savitska N.L. Do pitannya metodologiy doslidzhennya lyudini yak sub'kta suchasnogo gospodars'kogo rozvitku// *Problemy yekonomiki*. 2012. №3. S.165-170.

19. Kontseptsyia [Elektronnyy resurs]/. Rezhim dostupa: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=3256.

20. Shchiglo L.V. Yevolyutsiyni protsesi v sistemni movi krnz' prizmu suchasnoy nauki//*Naukoviy vnsnik DDPU im. H. Franka. Seriya «Filologichni nauki»*. Movoznavstvo. 2016. №6. C. 208-211.

21. Istoriya vozniknoveniya, sovremennoye sosotoyaniye i mesto transdistsiplinarnosti v strukture nauchnykh podkhodov [Elektronnyy resurs]. – rezhim dostupa: https://studme.org/252883/filosofiya/istoriya_vozniknoveniya_sovremennoe_sostoyanie_mesto_transdistsiplinarnosti_strukture_nauchnyh_podkhodov#204

22. Lisichkina N.V., Goloktionova YU.G. Sinergetika kak sposob resheniya problemy prognozirovaniya dinamiki razvitiya slozhnykh sotsial'no-ekonomicheskikh sistem/N.V. Lisichkina, YU.G. Goloktionova// Fundamental'nyye issledovaniya. 2015. № 7-2. S. 413-417.

23. Bakurova A.V. Modelyuvannya protseshv samoorganizatsii v sotsial'no-yekonomichnikh sistemakh [Elektronnyy resurs]. Avtoreferat dis. ... d.ye.n. Spetshal'nhst' 08.00.11 – matematichnn metodi, modeli ta nnformatsnyh tehnolognn v yekonomntsn. Zaporhzhzhya – 2010. Rezhim dostupu: <http://5fan.ru/wievjob.php?id=64310>

24. Homo institutius – Chelovek institutsional'nyy: kollektivnaya monografiya /pod red. prof. O. V. Inshakova. Volgograd: Izd-vo VolGU, 2005. 854 s.